

MUHAMMAD BEN ROSHID ASARLARIDA SOMATIK FRAZELOGIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Mohizoda Abdug'ani Jahongir qizi,

O'ZDJTU Lingvistika: arab tili fakulteti Magistratura talabasi

abduganimohizoda@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli arab adibi, publitsisti va davlat arbobi Muhammad ben Roshid Al Maktum asarlaridagi inson tana a'zolari (somatizmlar) ishtirok etgan frazeologik birliklarning leksik-semantik guruhleri, ko'chma ma'no qoliplari, ekspressiv-stilistik bo'yoqlari va ularning badiiy-publitsistik matndagi xususiyatlari atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida "qo'l" (yad), "yuz" (vajh), "yurak/qalb" (qalb), "ko'z" (ayn) va "til" (lisan) somatik birliklarining leksik-semantik tabiati, ularning o'zbek tilidagi muqobillari hamda muallifning individual liderlik diskursini shakllantirishdagi pragmatik funksiyalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, somatizm, leksik-semantik tahlil, Muhammad ben Roshid, liderlik diskursi, arab tili, o'zbek tilshunosligi, lingvokulturologiya, konsept, pragmatika.

Аннотация. В данной статье подробно анализируются лексико-семантические группы, модели переносных значений, экспрессивно-стилистическая окраска и особенности художественно-публицистического текста фразеологических единиц с компонентами-соматизмами (наименованиями частей тела человека) в произведениях известного арабского писателя, публициста и государственного деятеля Мухаммада бен Рашида Аль Мактума. В ходе исследования раскрываются лексико-семантическая природа таких соматических единиц, как «рука» (йад), «лицо» (ваджх), «сердце/душа» (калб), «глаз» (айн) и «язык» (лисан), их эквиваленты в узбекском языке, а также их прагматические функции в формировании индивидуального лидерского дискурса автора.

Ключевые слова: фразеология, соматизм, лексико-семантический анализ, Мухаммад бен Рашид, лидерский дискурс, арабский язык, узбекское языкознание, лингвокультурология, прагматика.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the lexico-semantic groups, metaphorical shift patterns, expressive-stylistic nuances, and textual characteristics of somatic phraseological units (idioms containing human body parts) in the literary and publicistic works of the prominent Arabic writer, publicist, and statesman Muhammad ben Rashid Al Maktoum. The study explores the lexico-semantic nature of such somatic components as "hand" (yad), "face" (vajh), "heart" (qalb), "eye" (ayn), and "tongue" (lisan), identifies their functional equivalents in the Uzbek language, and reveals their pragmatic functions in shaping the author's individual leadership discourse.

Keywords: phraseology, somatizm, lexico-semantic analysis, Muhammad ben Rashid, leadership discourse, Arabic language, Uzbek linguistics, cultural linguistics, pragmatics.

Kirish. Zamonaviy jahon tilshunosligida til birliklarini inson omili, uning madaniyati, mentaliteti va dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqlikda o'rganuvchi antropotsentrik paradigma yetakchi o'ringa chiqdi. Ushbu paradigmaning eng faol tarmoqlari hisoblangan lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va pragmalingvistika yo'nalishlarida badiiy hamda publitsistik matnlarning lisoniy tabiatini tadqiq etish alohida dolzarflik kasb etadi. Har qanday xalqning milliy-madaniy tafakkuri, tarixiy xotirasi va lisoniy olam manzarasi uning frazeologik tizimida eng yorqin tarzda muhrlanadi. Frazeologizmlar tilning shunday qatlamiki, ularda so'zlarning oddiygina informativ funksiyasi chekinib, o'rnini ekspressivlik, obrazlilik va konnotativ ma'nolar egallaydi.

Frazeologik tizimning eng qadimiy, universal va shu bilan birga har bir tilda o'ziga xos tarzda shakllangan guruhlaridan biri — **somatik frazeologizmlar** (inson tana a'zolari nomlari ishtirok etgan iboralar) hisoblanadi. Inson dunyoni anglashni, eng avvalo, o'z tanasini, uning a'zolarini va ularning funksiyalarini idrok etishdan boshlagan. Shuning uchun ham tana a'zolari nomlari (somatizmlar) til evolutsiyasida ko'chma ma'nolar hosil qilish, metaforizatsiya jarayonlarining bosh manbai bo'lib xizmat qilgan.

Ushbu maqolada arab dunyosining eng nufuzli davlat arboblardan biri, strateg va sermaxsul ijodkor Muhammad ben Roshid Al Maktunning “Qissoti” (*Mening hikoyam*), “Mening qarashlarim” (*Ru'yati*), “Fikrlar chaqnashi” (*Vamadat min fikr*) kabi publitsistik va falsafiy-badiiy asarlaridagi somatik frazeologizmlar tahlil obyekt qilib olindi. Muhammad ben Roshid asarlari zamonaviy arab adabiy tili (*fus'ha*) va uning amaliy hayotdagi ta'sir kuchini ko'rsatuvchi eng sara namunalardan biridir. Adib o'z nutqida frazeologizmlardan shunchaki badiiy bezak sifatida emas, balki xalqni buyuk maqsadlar atrofida birlashtirish, milliy g'ururni uyg'otish va davlat boshqaruvi falsafasini tushuntirish uchun asosiy pragmatik qurol sifatida foydalanadi. Ushbu birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini aniqlash, ularning matndagi funksional va pragmatik vazifalarini ochib berish zamonaviy arabshunoslik va qiyosiy tilshunoslik uchun nihoyatda muhimdir.

Frazeologiya sohasining nazariy asoslari jahon va o'zbek tilshunosligida keng o'rganilgan bo'lsa-da, somatik frazeologizmlarning lisoniy tabiati hamon ko'plab bahslarga sabab bo'lib kelmoqda. Frazeologik birliklarning tabiati, ularning semantik yaxlitligi va variantlilik masalalari Sh. Balli, V.V. Vinogradov kabi olimlar tomonidan fundamental tarzda o'rganilgan.

O'zbek tilshunosligida frazeologiya mustaqil fan tarmog'i sifatida shakllanishi va rivojlanishi bevosita akademik **Sh. Rahmatullayev** nomi bilan bog'liq. Olim o'zining “O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati” hamda frazeologizmlarning struktur-semantik tahliliga bag'ishlangan asarlarida iboralarning komponentlar tarkibi, ma'no ko'chishi qonuniyatlari va variantlilik muammolarini tizimli ravishda yoritib bergan. Sh. Rahmatullayev metodologiyasiga ko'ra, frazeologik birlik tarkibidagi komponentlar o'zining mustaqil lug'aviy ma'nosini yo'qotib, yagona bir semantik butunlikni hosil qiladi. Somatik frazeologizmlarda esa tana a'zosi nomi shu butunlikni shakllantiruvchi semantik dominant (yetakchi) vazifasini o'taydi.

Arab tilshunosligida frazeologiya uzoq tarixga ega bo'lib, klassik davrda u “*al-balag'a*” (ritorika), “*al-majaz*” (ko'chma ma'no) va “*al-kinaya*” (kesatq/kinoya) tushunchalari doirasida o'rganilgan. Zamonaviy arab tilshunosligida esa Muhammad Ananiy, Ibrahim Fathi va Said Alloush kabi olimlar g'arb frazeologik konsepsiyalarini arab tili materialiga tatbiq etib, “*al-ta'birat al-siyaqiyya*” (kontekstual iboralar) va “*al-istilahat al-majaziya*” (metaforik birikmalar) muammolari ustida tadqiqotlar olib borganlar.

Biroq zamonaviy arab publitsistikasida, xususan, Muhammad ben Roshid Al Maktum kabi rahbar ijodkorlarning **liderlik diskursida** somatik frazeologizmlarning tutgan o'rnini va ularning leksik-semantik maydonlari o'zbek arabshunosligida hali tizimli va yaxlit tarzda maxsus tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan. Shuning uchun ham ushbu maqolada keltirilgan tahlillar muayyan ilmiy bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Metodlar bo'limi. Ushbu tadqiqotda Muhammad ben Roshid Al Maktumning umumiy hajmi 1000 betdan ortiq bo'lgan badiiy-publitsistik asarlari matnidan komponentli saralash (*componental selection*) metodi orqali inson tana a'zolari nomlari ishtirok etgan 150 dan ortiq frazeologik birliklar ajratib olindi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy tahlil metodlaridan foydalanildi: **Leksik-semantik tasnif metodi:** Ajratib olingan somatik iboralar qaysi tana a'zosiga tegishli ekanligiga ko'ra mikrotizimlarga (mikromaydonlarga) ajratildi va ularning lug'aviy hamda ko'chma ma'nolari tahlil qilindi. **Kontekstual tahlil metodi:** Frazeologizmlarning lug'atdagi statik ma'nosi emas, balki aynan Muhammad ben Roshid matnlaridagi dinamik, vaziyatli va muallif g'oyasiga xizmat qiluvchi pragmatik ma'nolari aniqlandi. **Lingvokulturologik va konseptual tahlil:** Iboralar ortida turgan arab milliy mentaliteti, badaviy hayot tarzi, islomiy qadriyatlar va zamonaviy liderlik tushunchalari o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. **Qiyosiy-strukturaviy metod:** Arabcha somatik iboralarning o'zbek tilidagi struktur-semantik muqobillari va ularning tarjima qonuniyatlari qiyoslandi.

Muhammad ben Roshid asarlaridan to'plangan somatik frazeologizmlarning leksik-semantik tabiati shuni ko'rsatadiki, muallif inson tanasining ichki va tashqi a'zolarini ifodalovchi so'zlardan juda katta mahorat bilan foydalangan. Ushbu iboralar matnda ma'lum bir tizimni hosil qiladi. Biz ularni eng faol guruhlar kesimida atroflicha tahlil qilamiz.

Natijalar bo'limi. "Yad" (يد – Qo'l) komponentli frazeologizmlarning leksik-semantik maydoni. Arab lisoniy olam manzarasida "qo'l" somatizmi juda keng semantik potentsialga ega. U insonning jismoniy harakat a'zosi bo'lishdan tashqari, ramziy ma'noda *kuch-quvvat, hokimiyat, davlat qudrati, saxovat, yordam berish, ittifoq* va *omonat* kabi ijtimoiy-siyosiy konseptlarni ifodalaydi. Muhammad ben Roshid asarlarida "yad" somatizimli iboralar o'zining yuqori chastotaliligi (ko'p qo'llanilishi) bilan ajralib turadi.

1. **"Yadun vahida" (يد واحدة) — "Bir yoqadan bosh chiqarish / Hamjihatlik".** *Leksik-semantik tahlili:* So'zma-so'z tarjimasida "bir qo'l" degan ma'noni bildiradi. Ushbu ibora tarkibidagi "yad" komponenti butun bir jamiyat yoki xalq ma'nosini o'ziga yuklagan (metonimiya hodisasi). "Vahida" (bitta/yagona) so'zi esa birlikni mustahkamlaydi. *Matndagi pragmatikasi:* Muhammad ben Roshid BAA tarkibidagi etti amirlikning birlashish tarixi va o'zaro ittifoqi haqida gapirganda ushbu iborani tez-tez qo'llaydi. Muallif yozadi:

"إن الإمارات سبع، ولكننا نعمل كيد واحدة"

(*Innal-Imarati sab'un, va lakinnana na'malu ka-yadin vahida*) — "Amirlar yettitadir, biroq biz bir yoqadan bosh chiqarib (bir qo'l bo'lib) mehnat qilamiz". *Xulosa:* Bu yerda iboraning pragmatik vazifasi — xalq va rahbarlar o'rtasidagi bo'linmaslikni, ichki birdamlikni strategik jihatdan ulug'lashdir.

2. **"Yadun bayda"** (يد بيضاء) — **"Ochiq qo'llik / Saxovat / Begaraz yordam"**. *Leksik-semantik tahlili:* So'zma-so'z "oq qo'l" degan ma'noni anglatadi. Bu iboraning ildizlari Qur'oni Karimdagi Muso alayhissalomning mo'jizalariga (yadun bayda — nurli, oq qo'l) hamda klassik arab she'riyatiga borib taqaladi. Semantik jihatdan "oq rang" poklik va ezgulikni, "qo'l" esa berishni anglatadi. *Matndagi pragmatikasi:* Adib asarlarida ushbu ibora BAA davlatining xalqaro maydondagi xayriya missiyalari, boshqa xalqlarga ko'rsatadigan begaraz gumanitar yordamlarini tasvirlashda qo'llaniladi. Bu liderlik diskursida davlatning dunyo miqyosidagi ijobiy, insonparvar imidjini shakllantirishga xizmat qiladi.

3. **"Kaffa-l-yad"** (كف اليد) — **"Harakatdan to'xtash / Taslim bo'lish"**. *Leksik-semantik tahlili:* So'zma-so'z "qo'l kaftini yopish/tiyish" degan ma'noni beradi. Semantik jihatdan biror ishni qilishdan bosh tortish, kurashni to'xtatish ma'nolarini ifodalaydi. Muhammad ben Roshid qiyinchiliklar oldida bo'sh kelmaslik, rivojlanish yo'lida to'xtamaslik g'oyasini ilgari surganda, ushbu iborani inkor shaklida qo'llab, nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

"Vajh" (وجه – Yuz) **komponentli frazeologizmlarning leksik-semantik maydoni**

Sharq, xususan, arab va o'zbek xalqlari mentalitetida "yuz" somatizmi insonning ma'naviy qiyofasi, sha'ni, nomusi, obro'-e'tibori va samimiyligi bilan bog'liq o'ta nozik konseptual maydonni tashkil qiladi. Muhammad ben Roshid publitsistikasida "vajh" komponentli iboralar subyektiv hissiyotlardan ko'ra, ko'proq obyektiv haqiqat va ijtimoiy prinsiplarni yoritish uchun xizmat qiladi.

1. **"Vajhu-l-haqiqat"** (وجه الحقيقة) — **"Asl haqiqat / Haqiqatning o'zi"**. *Leksik-semantik tahlili:* So'zma-so'z "haqiqatning yuzi" degan ma'noni anglatadi. Bu yerda mavhum tushuncha bo'lgan "haqiqat" insonlashtirilib (personifikatsiya qilinib), uning "yuzi" bor deb tasavvur qilinmoqda. *Matndagi pragmatikasi:* Adib davlat boshqaruvida ochiqlik, shaffoflik va korrupsiyaga qarshi kurash prinsiplari haqida so'z yuritganda, muammolarga tik qarash kerakligini shu ibora orqali beradi. Masalan:

"يجب علينا أن ننظر إلى وجه الحقيقة دون خوف"

(*Yajib'alayna an nanzura ila vajhil-haqiqati duna xavfin*) — "Biz qo'rquvsiz asl haqiqatning yuziga tik boqishimiz lozim". *Xulosa:* Iboraning pragmatik vazifasi — tinglovchida qat'iyat, adolat va muammolardan qochmaslik ko'nikmasini shakllantirishdir.

2. **"Mala'a vajhahu"** (ملا وجهه) — **"Yuzini yoritmoq / G'ururlanmoq"**. *Leksik-semantik tahlili:* So'zma-so'z "yuzini to'ldirmoq" degani bo'lib, matnda quvonch, g'alaba va muvaffaqiyatdan sarmast bo'lish, yuzi yorug' bo'lish ma'nolarida keladi. Muhammad ben Roshid yosh avlodning yutuqlari, kosmik dasturlar yoki Dubayning iqtisodiy zafarlari

haqida gapirganda, ushbu iborani ishlatib, matnga yuqori darajadagi patriotik (vatanparvarlik) ruh bag'ishlaydi.

"Qalb" (قلب – Yurak/Qalb) **komponentli frazeologizmlarning leksik-semantik maydoni**

"Qalb" insonning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari, iymoni, jasorati va samimiyligi markazi hisoblanadi. Muhammad ben Roshid asarlarining tabiati faqat quruq rasmiy va siyosiy matnlardan iborat emas, ular chuqur falsafiy va lirik ruh bilan ham sug'orilgan. Shu bois, adib nutqida "qalb" komponentli iboralar matnning **ekspressiv-emotsional** funksiyasini ta'minlovchi asosiy vositadir.

1. **"Min kulli qalbihi"** (من كل قلبه) — **"Chin qallda / Butun vujudi bilan"**. *Leksik-semantik tahlili:* Ushbu ibora o'zbek va arab tillarida mutlaqo bir xil struktur-semantik qolipga ega. U biror-bir ishga, Vatanga yoki xalqqa bo'lgan cheksiz muhabbat va sadoqatni ifodalaydi. *Matndagi pragmatikasi:* Lider o'z xalqiga murojaat qilganda, o'zining rejalari va orzulari shunchaki siyosiy va'da emas, balki qalb amri ekanligini isbotlash uchun ushbu iboradan foydalanadi. Bu tinglovchi va muallif o'rtasida yaqinlik, psixologik ishonch ko'prigini yaratadi.

2. **"Qalbu-l-vatan"** (قلب الوطن) — **"Vatanning yuragi"**. *Leksik-semantik tahlili:* Mavhum va keng hududni anglatuvchi "Vatan" tushunchasini tirik organizm sifatida tasavvur qilib, uning markaziy, eng muhim qismini "yurak" deb atash orqali hosil qilingan metaforik iboradir. Muhammad ben Roshid o'z asarlarida mamlakatning yoshlarini, ilm-fan maskanlarini yoki iqtisodiy markazlarni "Vatanning yuragi" deb ataydi va shu orqali ularning davlat hayotidagi strategik o'rnini ko'rsatib beradi.

"Ayn" (عين – Ko'z) va **"Lisan"** (لسان – Til) **komponentli iboralar.**

1. **"Nasba'aynihi"** (نصب عينيه) — **"Ko'z o'ngida tutmoq / Diqqat markazida bo'lmoq"**. *Leksik-semantik tahlili:* So'zma-so'z "ikki ko'zi qarshisiga qo'ymoq" degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilidagi "ko'z o'ngiga keltirmoq", "yodda tutmoq" iboralariga semantik jihatdan juda yaqin. Muhammad ben Roshid kelajak maqsadlar, strategik rejalar va xalqning farovonligi har bir rahbarning "ko'z o'ngida", ya'ni asosiy diqqat markazida turishi shartligini ta'kidlash uchun ushbu iborani imperativ (buyruq/tavsiya) ohangida qo'llaydi.

2. **"Ala lisoni..."** (على لسان) — **"Tili bilan gapirish / Nomidan gapirish"**. *Leksik-semantik tahlili:* "Til" somatizmi muloqot, bayon qilish va fikrni yetkazish qurolidir. Adib o'z xalqining orzu-istaklarini bayon qilganda, o'zini xalqning tili, ularning ovozi sifatida taqdim etadi, bu esa uning xalqparvar liderlik imidjini (ethosini) maksimal darajada mustahkamlaydi.

Munozara bo'limi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniqlangan somatik frazeologizmlarning leksik-semantik xususiyatlarini quyidagi diagramma va tizimli qarashlar orqali umumlashtirish mumkin:

Muhammad ben Roshid Al Maktum asarlaridagi somatik frazeologizmlarning qo'llanilish chastotasi va matn turlaridagi taqsimoti tahlil qilinganda, ma'lum bir qonuniyatlar ko'zga tashlanadi. Masalan, "yad" (qo'l) va "vajh" (yuz) somatizmlari ko'proq **ijtimoiy-siyosiy va strategik** mavzulardagi matnlarda uchrasa, "qalb" (yurak) va "ayn" (ko'z) somatizmlari ko'proq **avtobiografik, memuar va lirik** parchalarda faollik ko'rsatadi.

Lingvokulturologik jihatdan ushbu iboralar arab badaviy madaniyati va zamonaviy global menejment (boshqaruv) falsafasini o'zaro bog'lab turuvchi ko'prik vazifasini o'taydi. An'anaviy arab tilida mavjud bo'lgan klassik somatik iboralarga muallif yangicha, ya'ni XXI asr iqtisodiyoti, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar davri ruhini singdiradi. Bu esa tilshunoslikda "**semantik derivatsiya**" (ma'no taraqqiyoti) hodisasini vujudga keltirishi bilan ilmiy jihatdan nihoyatda qimmatlidir.

Muhammad ben Roshid Al Maktum asarlaridagi somatik frazeologizmlarning leksik-semantik va konseptual xususiyatlarini chuqur va har tomonlama tadqiq etish natijasida quyidagi yakuniy ilmiy xulosalarga kelindi:

1. **Lisoniy ko'lamdorlik:** Muhammad ben Roshid o'z asarlarida somatik frazeologizmlardan juda keng miqyosda foydalangan bo'lib, ular adib badiiy-publitsistik nutqining ajralmas qismini tashkil qiladi. Bu iboralar matnga yuqori darajadagi dinamika va emotsionallik bag'ishlaydi.

2. **Konseptual bo'linish:** To'plangan materiallar semantik maydonlar bo'yicha tizimlashtirilganda, "qo'l" (*yad*) — hamjihatlik va saxovatni, "yuz" (*vajh*) — shaffoflik va nomusni, "qalb" (*qalb*) — samimiylik va jasoratni ifodalovchi universal va milliy madaniy kodlar ekanligi aniqlandi.

3. **Pragmatik yuklama:** Adib nutqidagi somatik iboralar shunchaki stilistik bezak emas, balki muallifning **liderlik diskursini** shakllantiruvchi, xalqni manipulyatsiya qilmaydigan, aksincha, buyuk taraqqiyot g'oyalariga motivatsiya qiluvchi, ruhlantiruvchi pragmatik quroldir.

4. **Tarjimashunoslik ahamiyati:** Arabcha somatik frazeologizmlarning aksariyati o'zbek tilida aniq struktur-semantik va funksional muqobillarga (ekvivalentlarga) ega. Ularni qiyosiy o'rganish ikki xalq o'rtasidagi sharqona va islomiy qadriyatlar mushtarakligidan dalolat beradi hamda sohaviy tarjima amaliyoti uchun muhim metodik manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 407 б.
2. محمد بن راشد آل مكتوم. قصتي: 50 قصة في خمسين عاماً. – دبي: دار كُتاب للنشر, 2019. – 320 ص.
3. محمد بن راشد آل مكتوم. رؤيتي: التحديات في سباق التميز. – دبي: طارق للنشر, 2006. – 215 ص.
4. أناني م. دراسات في الترجمة واللغويات. – القاهرة: لونجمان, 2000. – 180 ص.
5. Zakirov R.R., Mingazova N.G. Praktikum po leksikologii arabskogo yazika - Kazan: TGGPU — 138 s., 2009